

สองศตวรรษ รัตนโกสินทร์

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช

นายกสภามหาวิทยาลัย, ท่านอธิการบดี, ท่านกรรมการ, คณาจารย์ และท่านผู้มีเกียรติทั้งหลาย กระผมรู้สึกเป็นเกียรติอย่างยิ่งที่ได้มีโอกาสแสดงปาฐกถา เป็นปาฐกถาแรกในการ สัมมนาของสถาบัน ไทยคดีศึกษาในครั้งนี้ เรื่องที่สัมมนานั้น คือ เรื่องการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในระยะเวลา 200 ปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์นี้ การเปลี่ยนแปลงนั้นมีมากมายหลาย แขนง การปาฐกถานี้จะพูดถึงการเปลี่ยนแปลงในลักษณะ ของสังคมไทยเท่านั้น

ท่านผู้มีเกียรติทั้งหลายคงทราบทั่วว่า สังคมไทยปัจจุบันเป็นสังคมที่มีอิสระเสรี เช่นกับสังคมอื่น ๆ ในโลกปัจจุบัน แต่เมื่อแรกสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ ลักษณะของสังคมไทยเป็นอีกอย่างซึ่งเปรียบกับสังคมไทยในสมัยนี้ไม่ได้เลย เพราะสังคมไทยในสมัยแรกสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นสังคมไทยที่ตกทอดมาจากสังคมไทยสมัยอยุธยาตอนปลาย มีลักษณะเช่นเดียวกันทุกประการ กล่าวคือ มีกษัตริย์ผู้ซึ่งเป็นองค์รัฐชาติปด้อยอยู่ในฐานะทวารวดี ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจเป็นล้นพ้น ทรงเป็นเจ้าของแผ่นดินไทย และสรรพสิ่งทั้งปวง ทั้งสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ประชาชนชาวไทยถือว่าเป็นของกษัตริย์ ด้วยเหตุนี้ สังคมไทยสมัยอยุธยาตอนปลายลงมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ยุคแรกจึงเป็นสังคมที่จัดไว้เป็นหมวดกอง หรือแบ่งเป็นกรมกองราชการทั้งสิ้น ประชาชนชาวไทยทุกคนเรียกว่าเป็นคนของทางราชการ ต้องขึ้นทะเบียนสังกัดกรมกองราชการต่าง ๆ ของกษัตริย์ในสมัยนั้น และการขึ้นทะเบียนนี้ เรียกโดยทั่วไปในสมัยนั้นว่า ทุกคนที่มีทะเบียนแล้วเป็นไพร่เรียกว่า ไพร่หลวงบ้าง และไพร่ชนิดอื่น ๆ บ้าง หมายความว่าคนธรรมดาสามัญ ซึ่งต้องขึ้นทะเบียนสังกัดกรมกองราชการ อยู่ใต้บังคับของผู้ที่เป็นผู้บังคับบัญชาในกรมกองราชการเหล่านั้น เรียกว่ามูลนาย คนในสมัยนี้จึงแบ่งในกรมกองราชการเหล่านั้น เรียกว่ามูลนาย คนในสมัยนั้นจึงแบ่งออกเรียกว่าอย่างหลวม ๆ เป็นคน 2 ชั้น คือ ผู้ดีชั้นหนึ่งและไพร่ชั้นหนึ่ง

ผู้ดีนั้นหมายถึงผู้มีศักดินาตั้งแต่ 400 ไร่ขึ้นไป ได้รับสิทธิบางประการ เช่น ไม่ต้องถูกเกณฑ์มารับราชการ มาเข้าเวร แต่ก็รับราชการอยู่ตลอดเวลา สังกัดกรมกองเช่นเดียวกัน นอกจากนั้นก็ยังมีสิทธิบางประการ เช่น เมื่อเกิดถ้อยรื้อยความไม่ต้องไปขึ้นโรงศาลด้วยตนเอง ตั้งทนายไปว่าความได้ และอื่น ๆ เหล่านี้

แต่สำหรับคนธรรมดาสามัญทั่วไปถือว่าเป็นไพร่ เมื่อขึ้นทะเบียนสังกัดกรมกองแล้ว ก็ต้องมีเวลาถูกเกณฑ์ไปเข้าเวรรับราชการ สมัยกรุงศรีอยุธยา ว่าโดยทั่วไปแล้ว ต้องทำงานให้กับทางราชการเดือนหนึ่ง มีเวลาเป็นของตัวเองอีก 1 เดือนตลอดปี หมายความว่า ปีหนึ่งต้องรับราชการ 6 เดือน มีเวลาทำมาหากิน 6 เดือน แต่เวลาทำมาหากินนั้นไม่ได้ต่อเนื่องกัน เข้าเวรเดือน ออกเวรเดือนสลับกันไปอย่างนี้ เพราะฉะนั้นการที่ประชาชนทั่วไปไม่มีโอกาสหรือมีเวลาทำงานโดยไม่ต่อเนื่องกันต่อเพียง 6 เดือนต่อปีนี้ ย่อมกระทบถึงสถานะเศรษฐกิจของคนไทยสมัยนั้น กระทั่งฐานะเศรษฐกิจของประเทศเป็นอย่างมาก ผลอย่างไร ผมจะกล่าวต่อไปนี้

ว่าโดยทั่วไป สังคมไทยเมื่อแรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ เกี่ยวกับเรื่องที่มีกฎเกณฑ์ต่าง ๆ หรือมีการเข้าเวร มีการแบ่งโอนเป็นไพร่หมวดชนิดต่าง ๆ เหล่านี้ ผมขอถือปฐกฐาของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่ได้แสดงไว้ในปาฐกฐา *เรื่องลักษณะการปกครอง*

ประเทศสยามแต่โบราณ เมื่อวันที่ 9 ตุลาคม 2470 ที่ขอถือปฐกฐาของสมเด็จพระยาดำรงฯ นี้ ทั้ง ๆ ที่มีความเห็นอื่น ๆ อีกมากเกี่ยวกับระบบไพร่ในเมืองไทย ที่ถือของกรมพระยาดำรงฯ เป็นเกณฑ์ก็เพราะว่าผมเห็นว่าท่านได้ประสูติมาในสมัยที่เมืองไทยยังอยู่ในระบบที่เกณฑ์เล็ก เกณฑ์ไพร่มารับราชการ และท่านทรงทราบดีเพราะว่าอยู่ในฐานะราชวงศ์ ย่อมทรงทราบดี คนอื่นก็อาจจะถูก แต่ไม่ได้มีประสบการณ์เช่นเดียวกับสมเด็จพระยาดำรงฯ ราชานุภาพ เพื่อไม่ให้มีปัญหาในการปาฐกฐาครั้งนี้ ผมจะขอถือของกรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นเกณฑ์

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้รับสั่งในปาฐกฐาเมื่อวันที่ 9 ตุลาคม 2470 ว่า หลักแห่งวิธีการปกครองของไทยที่แท้จริงมีความ 2 ข้อ คือ *พระราชอาณาสิทธิของกษัตริย์ข้อหนึ่ง กับการที่บังคับให้บรรดาชายฉกรรจ์มีหน้าที่ต้องเป็นทหารสำหรับรักษามืองอีกข้อหนึ่ง* ใช้คำว่า ทำราชการ แปลว่า การของกษัตริย์ เพราะเหตุที่กษัตริย์ผู้ทรงอาณาสิทธิ ทำหน้าที่รักษามือง หน้าที่อันนี้ถือว่า มีทั่วไปหมดทุกชั้นบรรดาศักดิ์ ผิดกันแต่ที่ให้การต่างกันตามความสามารถของบุคคลต่างกัน ต่างจำพวก เพื่อให้ได้ผลดียิ่งแก่บ้านเมือง ถ้าว่าแต่โดยส่วนชายฉกรรจ์ที่เป็นไพร่พลเมืองนั้น มีหน้าที่ดังกล่าวโดยสังเขปต่อไปนี้ คือ

1. เมื่ออายุ 18 ปี ต้องเข้าทะเบียนเป็นไพร่สมให้มูลนายฝึกหัดได้ใช้สอย จะมีกำหนดกี่ปียังค้นหาหลักฐานไม่พบ เพราะชั้นหลังมากลายเป็นอยู่ตลอดอายุของนายไปเสีย ข้าพเจ้าจะสันนิษฐานว่าเดิมมีกำหนด 2 ปี ครั้นอายุได้ 20 ปี ปลดจากไพร่สมไปเป็นไพร่หลวง หน้าที่รับราชการแผ่นดิน ผู้อื่นจะเอาไปใช้สอยไม่ได้ อยู่ในเขตรับราชการไปจนอายุได้ 60 ปี จึงปลดด้วยเหตุชรา หรือมีฉะนั้น แม้ยังอายุไม่ถึง 40 ปี ถ้ามีบุตรส่งเข้ารับราชการ 3 คน ก็ปลดบิดาให้พ้นจากราชการเหมือนกัน

2. ชายฉกรรจ์ทุกคนต้องเข้าสังกัดอยู่ในกรมใดกรมหนึ่ง ลอยตัวอยู่ไม่ได้ ลูกหลานซึ่งสืบสกุลก็ต้องอยู่ในกรมเหมือนกัน จะย้ายกรมได้ต่อเมื่อได้รับอนุญาต เหตุนี้ถ้าสังกัดกรมในราชธานี ไพร่กรมนั้นก็ต้องตั้งถิ่นฐานอยู่ในวงหัวเมืองราชธานี ถ้าเป็นไพร่หัวเมืองชั้นนอกเมืองไหนก็ต้องอยู่ในแขวงเมืองนั้น ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ในเวลามีการศึกสงครามเกิดขึ้น จะได้เรียกระดมพลได้ทันทั่วทั้งที่ รวมคนในวงราชธานี เป็นกองทัพหลวง และรวมในเมืองชั้นนอก หรืออย่างอื่นตามกำลังของเมืองนั้น ๆ

3. ในเวลาปกติ ไพร่หลวงในวงราชธานีต้องเข้ามาประจำราชการปีละ 6 เดือน ได้อยู่ว่างปีละ 6 เดือน กำหนดเวลามาประจำราชการเช่นนี้ เรียกว่า “เข้าเวร” ต้องเอาเสบียงของตนมากินเองด้วย เมื่อถึงสมัยกรุงธนบุรี ลดเวลาเวรลงคงแต่ 4 เดือน ครั้นต่อมา

ถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ลดลงอีกเดือนหนึ่ง คงต้องมาเข้าเวรประจำ
ราชการแต่ปีละ 3 เดือน

ในความข้อหนึ่งเนื่องจากการที่ชายฉกรรจ์ต้องมาเข้าเวรดัง
กล่าวมา ซึ่งคนทั้งหลายยังไม่รู้หรือเข้าใจผิดอยู่โดยมาก ควรจะกล่าว
อธิบายแทรกกลางตรงนี้ คือ เมื่อตอนกลางสมัยกรุงศรีอยุธยา รัฐบาล
ต้องการตัวเงินใช้ยิ่งกว่าได้ตัวคนมาเข้าเวร จึงยอมอนุญาตให้ไพร่ที่
ไม่ต้องการเข้าเวรเสียเงินค่าราชการเหมือนอย่างจ้างคนแทนตัวได้
เมื่อมาถึงรัชกาลที่ 1 กรุงรัตนโกสินทร์ ข้าราชการต้องเสียปีละ 18
บาท มีผู้สมัครเสียเงินค่าราชการแทนเข้าเวรเป็นพัน ครั้นถึงรัชกาล
ที่ 5 เมื่อตั้งพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหารแล้ว โปรดให้ผู้ที่
ไม่ต้องการถูกเกณฑ์เป็นทหารคงเสียเงินค่าราชการแต่ปีละ 6 บาท เท่า
กับมีหน้าที่ต้องเข้าเวรรับราชการปีละเดือนหนึ่ง ต่อมาในรัชกาลที่ 6
ทรงแก้ไขให้เรียกว่า รัชชูปการ และโปรดให้พวกชายฉกรรจ์ซึ่งเคย
ได้รับความยกเว้นด้วยปราศจากเหตุอันสมควรต้องเสียด้วย แม้ที่สุด
จนพระองค์เองก็เสียค่ารัชชูปการปีละ 6 บาทเหมือนกับคนอื่น ๆ
เป็นค่ารัชชูปการมิใช่เป็นภาษีอากรที่ตั้งขึ้นใหม่ เป็นเรื่องแก้ไขลด
หย่อนมาจากเรื่องเงินค่าราชการเดิมอันมีมาแต่เก่า นี่ก็เป็นลักษณะ
สังคมไทยในสมัยนั้นตามปราชญ์ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ
โปรดสังเกตว่า ในตอนท้ายของปราชญ์ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ
ได้รับสั่งว่า “แม้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ก็
ทรงยอมเสียเงินรัชชูปการ คือ เงินค่าราชการ ดูเผิน ๆ ก็จะเห็นไม่สำคัญ
แต่ความจริงแสดงให้เห็นว่า สังคมไทยเปลี่ยนไปมาก”

พอมาถึงรัชกาลที่ 7 พระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นไพร่ ต้องเสียค่า
ราชการเช่นเดียวกับประชาชนทั่วไป ลดพระองค์ลงมาอยู่ในฐานะ
เช่นนั้นเท่ากับราษฎรสามัญโดยทั่วไป จริงอยู่เป็นเรื่องเล็กน้อย แต่
ความหมายออกจะสำคัญ เป็นการเปลี่ยนแปลงในสังคมอย่างหนึ่ง
เพราะเหตุเป็นเรื่องเล็กน้อยก็จะขอถือมาพูดเสียก่อน ในการเกณฑ์
ไพร่รับราชการตามประเพณีโบราณอย่างที่ได้กล่าวมาแล้ว มิใช่
ส่วนภูมิภาคต่าง ๆ ของประเทศซึ่งอยู่นอกวงราชธานี หรืออยู่ไกล
เมืองหลวงและเวลาในปกติก็ไม่ต้องการที่จะเกณฑ์ไพร่เข้ามารับ
ราชการเป็นจำนวนมากเหมือนในราชธานี รัฐบาลในสมัยนั้นจึงคิด
ให้มีวิธีส่งส่วยแทนเข้าเวร ส่วยก็คือของต่าง ๆ ที่จะหาได้ในแต่ละ
ท้องถิ่น บางทีก็เป็นตึก บางทีก็เป็นของป่า เป็นไม้และอื่น ๆ เป็น
เกลืออะไรอย่างนี้ ซึ่งนำมาเป็นของใช้ในทางราชการ เพราะฉะนั้น
ไพร่ที่ขึ้นทะเบียนในต่างจังหวัดหรือในท้องที่ห่างไกลเมืองหลวง
จึงเรียกว่า “ไพร่ส่วย” แทนที่จะเกณฑ์ตัวเข้ามารับราชการ กำหนด
ให้หาของที่หาได้ในท้องถิ่นนั้นส่งแก่ทางราชการตามกำหนดที่ทาง
ราชการกะ จะเป็นตึกหรือจะเป็นไม้ จะเป็นหยา ของเหล่านี้ส่วน
ใหญ่ไม่ใช่ของหายาก เป็นของที่มีอุดมและราษฎรหาได้โดยทั่วไป
เป็นต้นว่า ในภูมิภาคประเทศเช่น ราชบุรี เพชรบุรี ซึ่งมีเขาที่มีถ้ำมากก็

เกณฑ์ส่วยเป็นมูลค้างควา ซึ่งหาได้ง่ายและหาส่งครบแล้วผู้ที่เป็นไพร่ส่วยก็มีอิสระ จักทำงานของตัวต่อไปได้ แต่มูลค้างควาในสมัยนั้นเป็นของสำคัญของทางราชการ เพราะเอามาทำกระสุนดินดำได้ หรืออย่างไพร่ส่วยในเมืองภูเก็จ ก็ให้ส่งส่วยเป็นดีบุก ซึ่งก็ต้องออกไปร่อนดีบุก ซึ่งหาขายในจังหวัดภูเก็ตในสมัยนั้น นำมาส่งทางราชการ

สำหรับ **ไพร่หลวง** นั้น เป็นผู้ที่ต้องรับราชการของกษัตริย์ โดยไม่มีปัญหาและมีหน้าที่รับราชการตั้งแต่อายุ 20 ปี ไปจนถึงอายุ 60 ปี ถึงปลดชรา หรือมีบุตรชาย 3 คน ส่งเข้ารับราชการ ดังที่กรมพระยาดำรงฯ ได้ตรัสไว้แล้ว ไพร่หลวงจึงเป็นคนซึ่งต้องเข้าสังกัดกรมใดกรมหนึ่งของทางราชการ เมื่อมีศึกสงครามและเนื่องด้วยราชการของไทยในสมัยนั้น แม้จะแยกเป็นทหารและพลเรือนมาแต่แรกเริ่ม คือ มีกลาโหม มีมหาดไทย ทั้งทหารและพลเรือนต้องทำหน้าที่รบด้วยกันในยามศึกสงครามทั้ง 2 ฝ่าย เพราะในสมัยอยุธยา นั้นมีการสงครามบ่อยครั้ง และต่อเนื่องกันเป็นเวลานาน ๆ ไพร่หลวงที่สังกัดทั้งกรมทหารและพลเรือนจึงต้องฝึกอาวุธทั้งหมด แต่ในยามสันตินั้นก็คงจะได้ใช้ไพร่หลวงในราชการอื่น ๆ ในทางสันติ เช่น การก่อสร้างปราสาทราชวัง สถานที่สาธารณะ เช่น ถนน สะพาน หรืออารามหลวง และใช้ในงานจร เช่น สร้างพระเมรุ สร้างพลับพลาในที่ต่าง ๆ นอกจากนั้นต้องอยู่เวรยามในสถานที่สำคัญ หรือเข้าขบวนแห่แทนในการเสด็จพระราชดำเนินหรือเป็นฝายเรือหลวง และเรือพระที่นั่งเป็นต้น ตามกรมกองที่ตนสังกัดจะถูกเกณฑ์มา สมัยนั้นเกณฑ์กรมกองต่าง ๆ เป็นส่วนใหญ่ ถ้าจะมีงานอย่างใดแล้วอาศัยว่าเกณฑ์กรมนั้นบ้าง กรมนี้บ้าง ให้ทำงานตามแต่ที่เกณฑ์ไป เป็นต้นว่า ถ้าจะซ่อมพระนคร กำแพงพระนคร จะแบ่งไปตามกรมกองต่าง ๆ เป็นสัดส่วนกันตามความใหญ่ เล็กของกรม ทุกกรมมีหน้าที่ซ่อม มีหน้าที่ใช้คน ทุกกรมต้องมีหน้าที่หาวัสดุ วัสดุมาก่อสร้างซ่อมกำแพงนี้ สำหรับกรณีเริ่มการที่จะซ่อมกำแพงพระนคร หรือแม้แต่จะมีงานหลวง เป็นต้นว่า งานพระบรมศพ งานพระราชพิธีใหญ่โต เกี่ยวกับประชาชนส่วนมาก งานเลี้ยงพระเลี้ยงคน การจัดสถานที่แบ่งไปตามกรมกองราชการต่าง ๆ แม้แต่สิ่งที่จะมาป้อนในงาน ก็มีกรมกองที่มีเสื่อสาตามากมายเกณฑ์เอามาได้ แม้แต่กับข้าวเลี้ยงพระ เลี้ยงคน ก็เกณฑ์เอาจากกรมกองในราชการทั้งสิ้น

สำหรับไพร่สมนั้น กฎหมายเก่าและประกาศต่าง ๆ เรียกว่า **"ไพร่สมกำลัง"** คำว่าไพร่สมกำลังนี้ ถ้าจะพิจารณาประกอบกับปาฐกถาของสมเด็จพระยาดำรงฯ ที่กระผมได้อ้างถึง ก็จะทำให้เข้าใจลักษณะของไพร่สมดีขึ้น การเกณฑ์ผู้ชายอายุ 18 เข้ามาเป็นไพร่สมนั้น คือการสะสมกำลังคนเอาไว้เพื่อใช้ในราชการต่อไป เป็นการเสริมกำลังไพร่หลวง ซึ่งจะต้องมีปลดชรา ปลดพ้นราชการหรือล้มหายตายจากไปเรื่อย ๆ ในขั้นแรกไพร่สมหรือไพร่กำลังก็คง

จะอยู่ในลักษณะนี้มีมูลนายเป็นผู้รับผิดชอบต้องค้ำขันตรี ในอันที่จะสะสมกำลังไว้ เรียกเป็นภาษาอังกฤษว่า **"RESERVE"** เมื่อสร้างสมไว้ก็ฝึกให้ทำการงานหรือฝึกอาวุธ เพื่อจะให้เข้ารับราชการเมื่อถึงเวลาเมื่อถึงครบกำหนดอายุภายในเวลา 2 ปี เมื่อครบอายุ 20 ปี ก็ปลดจากไพร่สมเป็นไพร่หลวงใช้การได้ทันทีไม่ต้องไปฝึกหัดอีกต่อไป กรมต่าง ๆ ของราชการไม่ต้องเสียเวลาไปฝึกหัด คนที่เรียกว่า **"มูลนาย"** ในที่นี้ ซึ่งมีไพร่สมอยู่ได้บังคับบัญชาได้ แก่ข้าราชการผู้ใหญ่ หรือพระบรมวงศานุวงศ์ ตามแต่พระมหากษัตริย์จะพระราชทานให้ การที่มีตำแหน่งปกครองไพร่สมนี้ ต้องให้มูลนายได้ใช้สอยไพร่สมให้เป็นประโยชน์แก่ตนได้ จึงเกิดเป็นผลประโยชน์ที่ผู้ที่เป็นมูลนายต้องพยายามรักษาไว้ หรือต้องหวงแหน ผู้ใดมีไพร่สมอยู่กับตนมากก็ได้ประโยชน์มาก

เพราะฉะนั้นในสังคมไทยสมัยนั้น ผู้คนหรือแรงงานก่อให้เกิดประโยชน์แก่บุคคลยิ่งกว่าทรัพย์สินใด ๆ ทั้งสิ้น ทรัพย์สินนั้นได้แก่ ที่ดินหรือทุนก็ตามที่ แรงคนแรงงานมีประโยชน์กว่า เพราะได้ใช้สอย ปัญหาที่เกิดขึ้นและเป็นปัญหาที่ทางราชการในสมัยนั้นต้องพยายามแก้ไขตลอดมา จนมาเลิกระบบไพร่ในรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ก็คือปัญหาที่ว่าผู้ที่เป็นมูลนายพยายามเก็บไพร่สมเอาไว้กับตน หรือเป็นของตนตลอดชีวิตของมูลนาย คือเมื่อได้คนได้ไพร่สมตามสิทธิแล้วไม่ยอมปลดไปให้ทางราชการใช้ เก็บไว้เพื่อประโยชน์ตนตลอดไป ซึ่งมีผลให้ไพร่หลวงซึ่งสังกัดกรมราชการต่าง ๆ มีน้อยลง เป็นผลเสียหายต่อทางราชการของกษัตริย์ ปัญหาที่ว่าเป็นเรื่องของการขัดกันระหว่างผลประโยชน์ของคนที่เป็นมูลนายและผลประโยชน์ของทางราชการเป็นส่วนรวม ความจริงการขัดกันระหว่างผลประโยชน์ส่วนตัว และผลประโยชน์ส่วนรวมนั้นเป็นปัญหาสังคมตามธรรมชาติมีอยู่ทุกแห่ง และทุกยุคทุกสมัย ก็เป็นเรื่องที่จะต้องแก้ไขกันไป มีข้อสังเกตอีกอย่าง คือการลงทะเบียนเป็นเลขหรือไพร่สม ไพร่หลวงนั้น ความจริง เลข หมายความว่าไพร่อันเดียวกัน การลงทะเบียนนั้น ตามที่กรมพระยาดำรงฯ ตรัสไว้ว่า ต้องมาเข้าเวรลงทะเบียนเฉพาะชายฉกรรจ์นั้นก็ถูก แต่ยังมีข้อสังเกตอีกข้อที่ว่าตามความจริงผู้หญิงก็มีทะเบียนเหมือนกัน ต้องขึ้นทะเบียนสังกัดว่าเป็นไพร่สมของผู้ใดหรือไพร่หลวงสังกัดกรมกองใด ทั้งที่หญิงไม่ต้องถูกเกณฑ์เข้าเฝ้ารับราชการ ทั้งนี้เพราะตามกฎหมายในสมัยนั้น เด็กที่เกิดมาทั้งหญิงและชาย เมื่อครบอายุถึง 18 ปี ก็ต้องมาขึ้นทะเบียนเป็นไพร่สม แล้วถือเอามารดาเป็นเกณฑ์ คือเมื่อขึ้นทะเบียน ต้องขึ้นทะเบียนตามสังกัดของมารดาของตน ถ้ามารดาเป็นไพร่หลวงสังกัดกรมใด ก็เป็นไพร่หลวงสังกัดกรมกองนั้น ถ้ามารดาเป็นไพร่สม ก็ต้องเข้าสังกัดมารดาอยู่กับเจ้าขุนมูลนายคนนั้น ตามที่พระราชกฤษฎีกากำหนดไว้ ที่เป็นเช่นนี้เพราะมารดาแน่นนอนกว่าบิดา คือใครเป็นพ่อใครนั้นไม่แน่ แต่แม่นั้นแน่ที่สุด ทาง

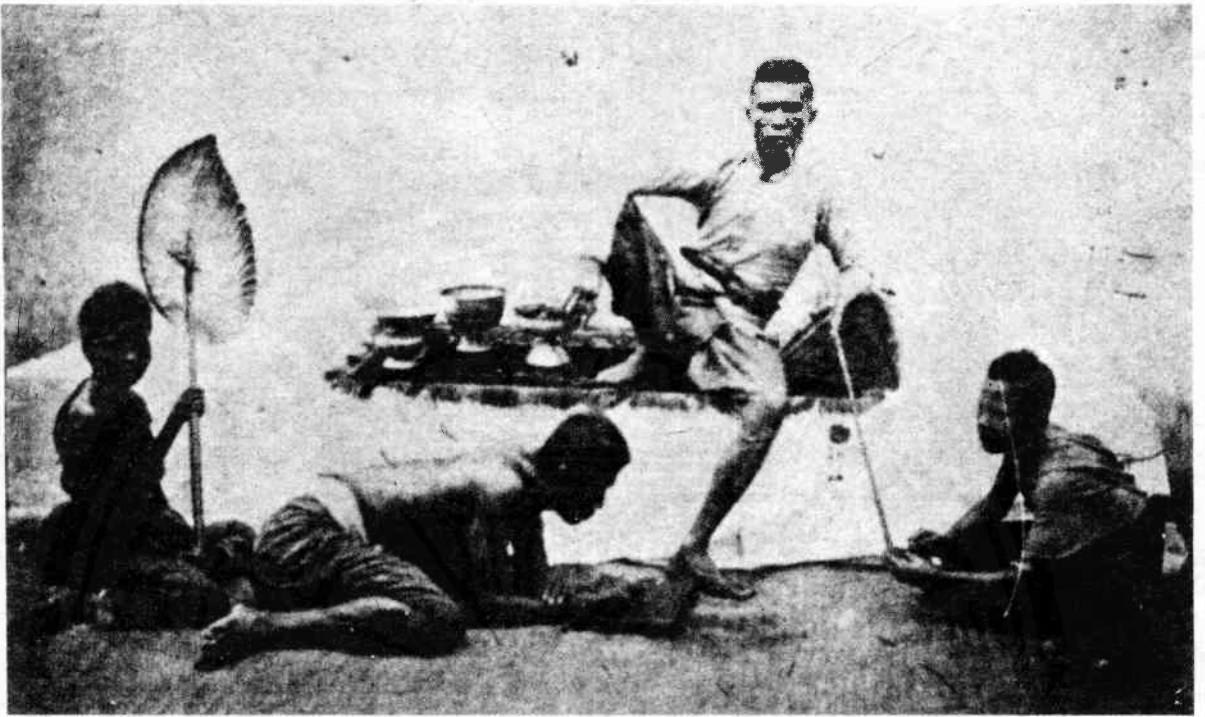
ราชการสมัยนั้นถือความแน่นอนเป็นเกณฑ์ ด้วยเหตุนี้ผู้หญิงต้องสังกัดกรมกองขึ้นเป็นไพร่สมกับเจ้าขุนมูลนาย พระบรมวงศานุวงศ์องค์ใดหมด ออกลูกมาใครจะเป็นพ่อก็ช่าง เด็กต้องสังกัดตามแม่ ทั้งผู้หญิงผู้ชายต่อไป นี่คือการแน่นอนทางราชการ

การที่สมัยอยุธยาเป็นต้นมาได้กำหนดเงินค่าราชการแทนการเข้าเวรได้นั้น เรียกได้ว่าเป็นการทำให้เกิดเศรษฐกิจทางการเงินขึ้นในระบบสังคมของไทยเป็นหนแรก แต่ก่อนนั้นเราถือเอาแรงงานคนเป็นเกณฑ์ แรงงานหมายถึงทรัพย์ ใครมีแรงงานอยู่ได้บังคับบัญชามากถือว่ามีทรัพย์มาก ทางราชการก็เช่นกัน ภาษีอากรอย่างอื่นยังมีก็น้อย การถือเอาเกณฑ์แรงงานเป็นสำคัญในการสร้างสรรค์หรือในการต่อสู้ข้าศึกสงคราม ตลอดจนในการรักษาความสงบของแผ่นดิน ถือแรงงานทั้งสิ้น แต่เมื่อมีการเสียเงินค่าราชการแทนการเข้าเวรได้ เงินได้มีส่วนหนึ่งในสังคมไทย ทางราชการตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาลงมาก็เริ่มจะมีเงินใช้สอย ในขั้นแรกอาจจางคณาเข้าเวรจริงๆ แต่ต่อมาเมื่อมีคนเสียเงินมากขึ้น ความจำเป็นที่จะไปจ้างคนมาเข้าเวรกันตรงไปตรงมานั้นอาจจะมิได้เห็นว่ามีสำคัญ มันลดน้อยลงไป เมื่อได้เงินมาแล้วก็อาจไปใช้หมุนเวียนทางอื่นได้ให้ประโยชน์แก่ข้าราชการหรือแก่ราชการสุดแต่กรณี ไม่จำเป็นที่จะต้องเอาไปทำจางคณาประจำเสมอไป พุดง่าย ๆ เหมือนกับระบบการธนาคาร ใครมาฝากเงินเท่าใดก็ไม่ต้องเก็บไว้ตามอัตรานั้น เขามาฝากไว้หมีนล้าน ธุระอะไรจะไปเก็บไว้หมีนล้าน มีไว้ไม่กี่ร้อยล้านก็พอจ่ายประจำวันไปเรื่อย ๆ เพราะฉะนั้น เงินค่าราชการที่เก็บเข้ามาซึ่งจะต้องมีคนมาเสียไม่น้อยก็เป็นเงินกองใหญ่ที่นำจ่ายใช้สอยในทางอื่นได้ ระบบราชการก็เริ่มใช้เงินแทนแรงงานและนั่นก็พอจะเรียกได้ว่าเป็นภาษีโดยตรงอันแรกของเมืองไทย ผลดีที่คงจะเกิดขึ้นก็มีมาก เพราะมีความคล่องตัวในการบริหารประเทศ แต่ผลเสียก็มีปรากฏชัดที่กรุงศรีอยุธยา เพราะเมื่อมีการเสียเงินค่าราชการและทางราชการเริ่มเห็นความสำคัญของเงิน ยอมให้คนเสียเงินแทนเข้าเวรมาก คนที่จะเข้ามาฝึกทหารฝึกอาวุธน้อยลงทุกที จนในที่สุดกรุงศรีอยุธยาต้องเสียแก่ข้าศึก ถูกพังทลายพินาศไปสิ้น เพราะขาดคนที่จะป้องกันพระนคร ขาดวิชาความรู้ทางด้านทหารอย่างที่มีสมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาท ได้ทรงพระราชนิพนธ์เพลงยาวไว้ว่า "สารพัดจะเสียสิ้นสุด ทั้งการยุทธก็ไม่มีเตรียมฝึกสอน" ที่ไม่มีฝึกเพราะเห็นแก่เงิน เลิกการฝึกผู้คนที่จะไว้ป้องกันตัว หรือถึงจะมีก็น้อยมาก มีไว้ตามธรรมเนียม

สำหรับระบบไพร่เช่นนี้มันกระเทือนต่อการทำมาหากินของประชาชนทั่วไปอย่างยิ่ง เมื่อทุกคนต้องสังกัดกรมกองราชการต้องเข้าเวรสลับเข้าเดือนออกเดือนอย่างนี้ สำหรับชายที่จะมีเวลาทำมาหากินติดต่อกันไปนั้น เป็นไปไม่ได้ จะเริ่มลงมือทำอะไรได้เพียงเดือนเดียว ถึงอีกเดือนต้องลงงานการไปเข้าเวรรับราชการ

เดือนนั้นกลับมาทำใหม่ และก็ต้องไปอีกอย่างนี้ ไม่ว่าจะเป็นในทางเกษตรหรือในทางการค้าหรือในทางอุตสาหกรรม หัตถกรรมต่าง ๆ ผู้ชายจึงไม่มีเวลาทำงานต่อเนื่องกัน เมื่อชายไม่มีเวลาทำแบบต่อเนื่องกัน ไม่มีการดูแลประโยชน์ความเป็นอยู่ของครอบครัวต่อเนื่องกันเช่นนี้ หญิงต้องรับภาระแทน หญิงไทยต้องเข้ารับภาระความเป็นอยู่ของครอบครัวในเรื่องการทำมาหากิน ในเรื่องสร้างฐานะของครอบครัว เพื่อความเจริญของบุตรหลานและลักษณะสังคมเช่นนี้ ทำให้สตรีไทยมีสิทธิเท่าเทียมหรือเหนือกว่าผู้ชายตลอดมา และสภาพปัจจุบันที่เราเห็นสตรีไทยทำการค้าขายเป็นประธานกรรมการบริษัท บางทีก็ไปถึงกรรมการบริหารระหว่างประเทศมากกว่าในประเทศอื่น ก็เพราะเหตุนี้ สภาพสังคมไทยอำนวยความสะดวกให้เป็นอย่างนี้มาแต่แรก จริงอยู่ ผู้หญิงต้องขึ้นทะเบียนสังกัดกรมกอง แต่เมื่อไม่ถูกเกณฑ์ มีเวลาทำงานให้กับตนเองมาก และอยู่กับที่ดูแลครอบครัวของตัวเอง ส่วนชายนั้นเอาเป็นที่พึ่งไม่ได้เพราะต้องเข้าเวรราชการอยู่เสมอ บางทีเมื่อมีทัพศึกถูกเกณฑ์ไปรบก็ไปล้มหายตายจากไม่ได้กลับมา ภาระในชีวิตวันต่อวัน ชีวิตของสังคมจึงตกอยู่กับสตรีตลอดมา และน่าภูมิใจว่า สตรีไทยได้รับการนั้นด้วยความสามารถเข้มแข็ง รักษาสังคมไทย ครอบครัวไทย ความเป็นอยู่ได้มาตลอดจนถึงสมัยนี้ก็ยังไม่ได้เลวลง

นอกจากนั้นทางอาชีพส่วนตัวบุคคล ไม่ว่าจะวิชาชีพใด วิชาชีพนั้นไม่ว่าทางแพทย์ ในทางกฎหมายหรือวรรณคดี ไม่ว่าจะเป็นนักกวีหรือนักประพันธ์ ตลอดไปจนถึงศิลปะต่าง ๆ ช่างเขียน ช่างแกะ ช่างปั้น ตลอดจนนาฏศิลป์ อาชีพอิสระเกิดขึ้นไม่ได้เพราะคนทุกคนที่สังกัดกรมกองมีความสามารถดีเด่นด้านใด กรมกองก็เอาไปใช้ในทางด้านนั้น ถ้าท่านจะศึกษาจาก กฎหมายศักดินาพลเรือนและศักดินาหัวเมือง ซึ่งออกไว้ตั้งแต่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถและใช้ต่อมาจนถึงยุครัตนโกสินทร์ จะเห็นได้ว่าศักดินานั้นกำหนดไว้สำหรับคนหลายอาชีพ นายโรงละครก็มีศักดินา 30 ไร่ ยืนเครื่องมีศักดินา 27 ไร่ ยืนเครื่องหมายถึง ตัวประกอบ ที่เป็นเช่นนี้เพราะว่านายโรงที่ดี ยืนเครื่องที่ดี ละครไหนในเมืองไทยสังกัดกรมกองราชการทั้งสิ้น มหาดไทยก็มีโยนละครเอาไว้แสดงในกรณีจำเป็น หรือในกรณีที่มีงานใหญ่เช่น งานพระบรมศพ ก็จะถูกเกณฑ์เพื่อไปแสดงที่ท้องสนาม กลาโหมก็มีเช่นเดียวกัน ลักษณะสังคมไทยเช่นนี้อาจเรียกว่าเปลี่ยนแปลง แม้ในยุคปัจจุบัน ดารา-นักร้อง ดาราตลก ดาราภาพยนตร์บางคน ถ้าไม่เป็นตำรวจ ก็เป็นทหารประจำตามสังกัดมียศทั้งนั้น ชั่วแต่ไม่ได้บอกออกมาตรง ๆ ก็ยังมีอยู่คือ จะเรียกว่าอยู่ในกรอบประเพณีหรือไม่ในนิสัย แต่ก็ยังมีอยู่ การที่สังกัดกรมกองอย่างนี้จึงเป็นอุปสรรคต่ออาชีพ ทำอะไรไปก็ไม่สามารถหาประโยชน์ให้กับตนได้ ประโยชน์ตกเป็นของราชการ แม้แต่จะเป็นหมอกก็ต้องสังกัดกรมแพทย์หลวง รายได้มีในรูปเบี้ยหวัดซึ่งเป็นของเล็กน้อย

ให้กันตามธรรมเนียม จะเอาร่ำรวยสร้างฐานะให้มั่นคงเห็นจะไม่ได้ ด้วยเหตุนี้เมื่อมีเงินค่าราชการใช้แทนตัวในการเข้าเวรได้ คนจึงยอมเสียค่าราชการกันมาก ยอมเสียมากเพื่อประกอบอาชีพอิสระให้เป็นผลยั่งยืนต่อไป เพราะระบบทั่วไปเป็นอุปสรรคต่อการนี้ คนที่ออกมาประกอบอาชีพส่วนตัวนั้น ก็ใช้ความคิดเท่าในการที่จะเรียกตัวเองอย่างหมอที่ไม่ขึ้นต่อกรมกองราชการ ประกอบอาชีพของตนเอง เรียกตัวเองว่าแพทย์เชลยศักดิ์ หรือหมอเชลยศักดิ์ คือไม่มีศักดิ์นาของราชการ ไม่นับแต่ถือว่าเป็นศักดิ์เชลย เพราะเชลยนั้นทางราชการไม่กะเกณฑ์ไปรับราชการ จริงอยู่เลี้ยงเป็นทาสเชลย แต่ไม่กะเกณฑ์ส่วนมากก็ปล่อยให้ประกอบอาชีพอิสระได้ คนไทยที่ประกอบอาชีพอิสระจึงได้เรียกตัวเองว่า “หมอเชลยศักดิ์” หรือเป็นอาชีพอื่น ๆ เรียกว่า “เชลยศักดิ์” เพราะเหตุว่าต้องการที่จะทำงานด้วยตัวของตัวเอง ในเรื่องนี้นำคิดว่าความไม่เป็นธรรมก็จะเกิดขึ้นมา เมื่อทุกคนต้องสังกัดเจ้าขุนมูลนาย สังกัดกรมกองราชการ ผู้มีอำนาจเหนือคนเหล่านี้ซึ่งเป็นคนทั้งประเทศย่อมมีหนทางที่จะกดขี่ขูดรีด เพื่อเรียกประโยชน์ของตนเอง หรือใช้งานในทางไม่เป็นธรรมต่าง ๆ แต่ว่าการกดขี่ การทารุณต่าง ๆ นี้ก็จะต้องมีขอบเขตจำกัดเช่นเดียวกัน เพราะแต่ละกรมกอง แต่ละเจ้าขุนมูลนายนั้นปรากฏแน่ชัดว่ามีคนอยู่ใต้บังคับบัญชาเท่าไร เป็นเรื่องที่ทางราชการสูงสุด คือ พระมหากษัตริย์ทรงทราบและทรงมีสิทธิที่จะเรียกคนจากกรมกองหรือจากบุคคลไปใช้สอยในราชการได้ทุกเมื่อ เมื่อเกณฑ์มาที่คนต้องส่งเท่านั้น และคนที่ส่งไปจะเป็นคนที่แข็งแรงไม่มีโรคภัย รับราชการ

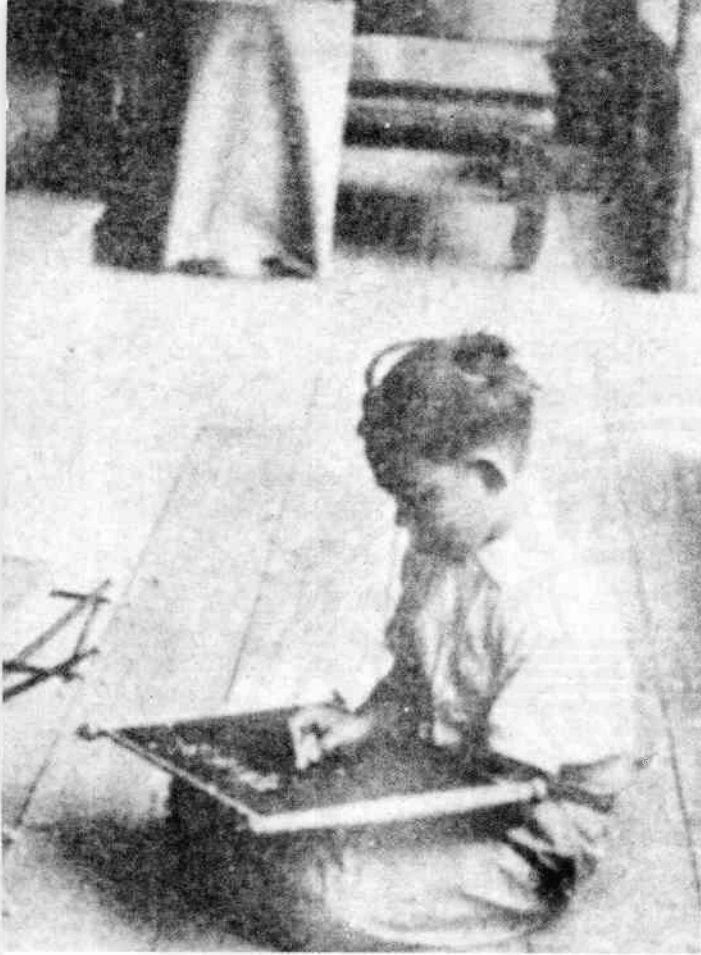
ได้เต็มความสามารถ ต้องเป็นคนสุขภาพดี มีความสามารถทางกำลังกาย กำลังใจตามควร ด้วยเหตุนี้ นี่เป็นข้อจำกัดที่ทำให้กรมกองราชการและเจ้าขุนมูลนายต้องเลี้ยงดูหรือต้องปกป้องคนที่อยู่ใต้สังกัดของตนให้อยู่ในสภาพดี การปกป้องมีหลายทาง ในการกลศึกกรรม กรมกองราชการที่เป็นต้นสังกัดจะต้องดูแลให้ราษฎรทำนาได้ หรือทางราชการส่วนรวมต้องคอยดูแลอย่างเช่น ขาดควายไถนา ทางราชการสมัยนั้นมีควายไว้จ่ายให้ แทนที่จะมีข้าวสารรองมากมายทางราชการสมัยกรุงศรีอยุธยาและต้นรัตนโกสินทร์ มีควายสำรองมากมายอยู่ที่เมืองกาญจนบุรี เลี้ยงไว้เป็นควายป่า ราษฎรขาดแคลนควายที่ไถนไปจับมาฝึกฝนสละพาส่งไปทำนาได้ ต้นกำเนิดเรื่องขุนช้างขุนแผน เกี่ยวกับเรื่องควายนี้ ขุนไกรพลพ่าย สังกัดกรมประมวลราชการแผ่นดิน เป็นมอญอยู่ที่กาญจนบุรี ที่สังกัดกรมสืบราชการลับ เพราะต้องการให้ไปสืบราชการลับในเมืองพม่า คนไทยไปพม่าถูกจับฆ่าตายหมด ส่งมอญไปจะเหมือน ๆ กัน พม่าจับไม่ได้ ขุนไกรเป็นมอญ สังกัดอยู่ที่เมืองกาญจนบุรี ในยามที่ไม่มีความสงบ ซึ่งเป็นสมัยขุนแผนไม่ได้รับกับพม่า ก็มีราชการสืบหน่วยอื่นมาฝาก เหมือนกับราชการไทยสมัยนี้ฝากกันได้ ขุนไกรต้องดูควายป่าของหลวง ต้องเป็นผู้รักษาควายป่าของหลวง วันดีคืนดีพระมหากษัตริย์จะเสด็จไปตรวจราชการ ทอดพระเนตรควายป่าว่ามีมากน้อยอย่างไร หน้าที่ขุนไกรต้องต้อนควายมาถวาย ต้อนควายมาเกิดควายตื่น ขุนไกรกลัวควายจะเหยียบพระราชาตาย ก็เข้ากันใช้หอกทิ่มแทงควายตายเป็นพะเนิน พระพันวษาทอดพระเนตรกริ้ว สั่งประหารชีวิต

บริวารบาทว์ เพราะเห็นชัดว่าขุนไกรไม่ได้เอื้อเพื่อต่อชีวิตถวายต่อหน้าพระที่นั่งยังฆ่าถวายหลวงได้อย่างนี้ ถ้าไม่ได้เสด็จไปก็คงค้าเนื้อเค็ม

ก็เป็นเหตุที่อยากจะเรียนให้ทราบ แต่มันเป็นเหตุแสดงให้เห็นว่า สมัยนั้นทางราชการแม้จะอยู่ในอำนาจสูงสุดก็รับผิดชอบต่อการทำมาหากินผู้อยู่ใต้สังกัดของทางราชการ ไม่ใช่จะปล่อยให้เสียหายไปหมด แต่ขณะเดียวกันการกดขี่บังคับก็มีมาก ที่นี้เราต้องคิดว่า การที่คนต้องเข้าเวร ต้องเข้าสังกัด มีเจ้าขุนมูลนายนี้ ถ้ามันกดขี่ทารุณจริง ๆ จะต้องมีการหนีตาย หรือมีการกระทำความผิดที่พ้นจากการกดขี่ทารุณนี้ แต่ก็ไม่ปรากฏว่า การหลบหนีหรือการต่อต้านระบอบนี้มีมากนัก คงใช้ระบบนี้เรื่อยมาจนถึงเป็นเวลาหลายร้อยปี จนถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ก็แสดงว่ามันเป็นระบบที่พอทนได้ แต่ขณะเดียวกันมันต้องมีความลำบาก เพราะมีความพยายามที่จะปลุกตัวให้พ้นจากระบอบนี้ตลอดมาเช่นเดียวกัน คือ มีการคิดหนีอยู่ตลอดมา ในเรื่องอำนาจของกรมกองราชการที่จะไปเอาตัวชายฉกรรจ์ที่เกิดมาในครอบครัวที่สังกัดกรมกองนั้น ๆ มาสังกัดมือเป็นเครื่องหมายแห่งกรมกองไว้เป็นหลักฐาน กรมกองก็มักจะออกไปลักข้อมือหรือลักเลกประชาชนเป็นครั้งคราวตามหัวเมือง มีข่าวไปถึงชนบทว่าจะมีการลักเลก ชายฉกรรจ์ในชนบทในสมัยนั้นก็มักจะพากันหลบหนีเข้าป่า บางพวกก็อาจหลบไปชั่วคราวคราว เมื่อขุนนางผู้ออกมาลักเลกกลับแล้วก็จะกลับสู่บ้านตน ถ้าออกไปใหม่ก็หนีใหม่หรือบางพวกเมื่อหลบออกไปหนึ่งแรกแล้ว ก็จะไปขอลงสมัครพวกอยู่ในป่า เกิดเป็นกองกำลังในป่า ใช้การปล้นสะดมเป็นอาชีพ เพราะฉะนั้นคนในป่าก็อาจรู้ไม่ใช่ของใหม่ มันเป็นผลจากการปกครองภายในซึ่งอาจจะไม่ถูกใจคนบางคน หรือก่อให้เกิดความลำบากแก่คนไทยบางคน ทางออกของคนไทยตั้งแต่ยุคแรกถึงปัจจุบันคือการหนีเข้าป่า เป็น Escape-mechanism อย่างหนึ่งของคนไทยมีมานานแล้ว และเป็นปัญหาที่มีมาตลอด แต่คนบางพวกที่เกรงความเดือดร้อนจากระบบการถูกกะเกณฑ์นี้ ไม่หนีเข้าป่าหนีเข้าเมืองมาอาศัยบารมีของผู้มีอำนาจมากสำหรับพระบรมวงศานุวงศ์นั้นเข้ามาถวายตัว ด้วยการถวายดอกไม้ธูปเทียน ถือว่าเป็น “ข้าไท” หรือข้าราชการผู้ใหญ่ที่เข้ามามอบตัวเป็น “ทนาย” เป็นข้าไทให้ใช้สอย คำว่า “ข้าไท” นั้นมีความหมาย หมายความว่าข้าไทที่เป็นไทแก่ตัวมาเป็นด้วยความสมัครใจ ไม่ได้มาด้วยการถูกจับกุมบังคับ หรือมาด้วยการเป็นหนี้สิน ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไป เพราะฉะนั้นข้าราชการผู้ใดส่วนใหญ่จะเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ ๆ องค์ใดที่มีอำนาจอิทธิพลมากก็จะมีข้าไทมาก การที่พระบรมวงศานุวงศ์มีข้าไทมากนี้ เป็นผลเสียแก่ทางราชการเพราะคนที่ราชการเกณฑ์ได้น้อยลงไป นอกจากนั้นจะเป็นภัยอันตราย เพราะเมื่อมีผู้คนข้าไทมาก พระบรมวงศานุวงศ์อาจเกิดกบฏได้ ทางราชการสมัยนั้นจึงต้องแก้ปัญหา คือ ตามเข้าไปในวังของพระบรมวงศานุวงศ์ องค์

ใดก็ตามที่มีข้าไทมากก็ไปตั้งกรมราชการขึ้นในนั้น ด้วยการส่งข้าราชการเข้าไปเป็นเจ้ากรม เป็นปลัดกรม เป็นสมุหบัญชีถือบัญชีผู้คนได้สังกัด เจ้านายนั้นก็เรียกว่า ทรงกรม ยกตัวอย่าง สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงสถาปนาพระองค์เอง ถ้าสมัยก่อนก็หมายความว่า ท่านประสูติมาเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าดิศกรกุมาร ต่อมาเมื่ออำนาจสนาใหญ่โตมีข้าไทมาก ทางราชการก็เข้าไปตั้งกรม ส่งข้าราชการคนหนึ่งเรียกว่า พระยาดำรงราชานุภาพเข้าไปเป็นเจ้ากรม ปลัดกรมก็มีราชทินนามอื่นต่อไป เข้าไปกุมเสียงเอง เมื่อคุมแล้วตั้งกรมเป็นหมวดหมู่เป็นหลักฐานแน่นอนมีคนคุม ทางราชการก็คุมได้สะดวก จะเกณฑ์มาใช้ราชการก็ได้ หรือจะป้องกันการแย่งชิงราชสมบัติอะไรก็ได้ทั้งสิ้น การตั้งกรมมีลักษณะแปลก ๆ เจ้านายทรงกรมมีความหมายว่าอย่างนี้ คือพูดด้วยภาษาปัจจุบันเห็นจะเรียกว่าเป็นการ Nationalize พระบรมวงศานุวงศ์ คือเข้าไปตั้งกรมกองราชการแทนที่จะปล่อยให้ลอย ๆ การที่จะต้องกรมนี้ต้องระมัดระวัง เพราะเกี่ยวกับข้าไทที่มีมากมาย ระมัดระวังในทางการเมือง ผมจะยกตัวอย่างซึ่งความจริงที่ดั่งนั้นดังตามประเพณีโบราณไม่ได้มีความหมายอย่างนั้นแล้ว แต่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอในรัชกาลที่ 5 คือ กรมพระนครสวรรค์ศักดิพินิตนั้น เมื่อทรงพระยศเป็นกรมพระนครสวรรค์ศักดิพินิต เจ้ากรมคือพระนครสวรรค์ศักดิพินิต ปลัดกรมมีราชทินนามว่า หลวงประจิตเทศบุรานุรักษ์ สมุหบัญชีมีราชทินนามว่า ขุนจำปาศักดิ์นิเทศธร ขอให้คิดดู ท่านแบ่งผู้คนอยู่นครสวรรค์กลุ่มหนึ่ง เมือง

ปะริดซึ่งยังเป็นของไทยสมัยนั้นกลุ่มหนึ่งให้ปลัดกรมปกครอง สมุห-
บัญชีไปปกครองคนที่จำปาศักดิ์ ซึ่งสมัยนั้นยังอยู่ในพระราชอาณาเขต
คิดดูทางการเมืองว่า กรมพระนครสวรรค์ท่านจะทรงคิดปฏิวัติ จะ
ต้องเรียกคนมาจากปะริด จากนครสวรรค์ จากจำปาศักดิ์ ในหลวง
รู้ก่อนทำไม่สำเร็จ แยกอย่างนี้ เป็นเรื่องของการคุมผู้คน คุมแรงคน
ในประเทศและเป็นการแก้ปัญหาของทางราชการ จากการที่มีผู้คน
หลีกเลี่ยงที่จะไม่ยอมรับราชการไม่ยอมเข้าเฝ้า หนีออกป่า หนีเข้า
หาผู้มีอำนาจ สุดแล้วแต่กรณี

อีกวิธีหนึ่งที่จะหลีกเลี่ยงได้ คือหนีไปบวช นำประหลาดใจ
ที่ตามพระธรรมวินัยนั้นคนของภษัตรีบวชไม่ได้ ในการขานนาค
หรือที่พระท่านเรียกว่า สอบอันตราพิภพธรรม สงฆ์จะต้องถามผู้
มาขออุปสมบทว่า “เป็นราชพัตรหรือเปล่า?” ราชพัตรโศลิ เป็นคน
ของพระมหากษัตริย์หรือเปล่า คนจะต้องบวชจะต้องตอบว่า “นถิ
กันเด” ไม่ใช่ ไม่ได้เป็น จึงจะบวชได้ แต่ถ้าว่าตามหลักการที่แท้จริง
คนสมัยอยุธยาและต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ผู้ชายทั้งเมืองไทยเป็นราช-
พัตรทั้งสิ้น เพราะเกิดมามีสังกัดกรมกองมีทะเบียนแล้ว ดังได้เรียน
มาแล้ว แต่เหตุไฉนทางพระศาสนาอนุโลมให้บวชได้ก็ไม่ทราบ คง
จะเป็นเรื่องของอิทธิพลของศาสนาพุทธที่อยู่เหนือกฎเกณฑ์ของ
กฎหมายก็ได้ แต่เมื่อหนีบวชได้คนก็หนีไปบวชมาก และเมื่อบวช
แล้วก็ไม่ถูกเกณฑ์มารับราชการหรือแต่อย่างใด เมื่อเป็นเช่นนั้นที่สุด

กำลังคนที่ร่อยหรอลง ในสมัยพระนารายณ์มหาราชแห่งกรุงศรีอยุธยา
ปรากฏว่าคนที่เกณฑ์มารับราชการมีน้อยมาก เพราะหนีไปบวช
มาก ทางราชการสมัยนั้นจึงกำหนดหลักเกณฑ์ใหม่ในวงการพระ
ศาสนา กำหนดมาตรฐานระดับความรู้ของพระภิกษุว่าบวชที่พรรษา
ต้องมีความรู้ทางศาสนาแค่ไหน บวช 3 พรรษา, 5 พรรษา ต้องรู้
แค่ไหน เมื่อกำหนดลงแล้วจัดให้มีการสอบพระภิกษุทั่วประเทศ
ว่ามีระดับความรู้มาตรฐานตามที่ราชการกำหนดหรือไม่ เมื่อสอบ
แล้ว ภิกษุองค์ไหนไม่มีความรู้ตามมาตรฐานที่ราชการกำหนด ก็
ไล่สึกไป เกณฑ์มารับราชการ จะเหลือไว้เฉพาะพระภิกษุที่มีความรู้
อยู่ในระดับที่ราชการกำหนดเท่านั้น การสอบพระภิกษุนี้เรียกว่า
“สอบไล่” เพราะสอบเพื่อ “ไล่” ให้สึก ไม่ใช่สอบเพื่อเรียน คำว่า
สอบไล่นี้ยังติดอยู่ในภาษาไทยทุกวันนี้ ทั้ง ๆ ที่ทุกวันนี้เราสอบเอา
ปริญญา สอบเพื่อความเป็นใหญ่เป็นโต ในสมัยก่อนความสอบไล่
เป็นความหมายที่แท้จริง

ทั้งหมดนี้เป็นระบอบสังคมหรือเป็นลักษณะสังคมไทยที่
แท้จริง ตั้งแต่กรุงศรีอยุธยามาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ สังคมเช่นนี้
ขาดอิสระเสรีเป็นอย่างมาก และจะขาดด้วยอะไรผมก็เรียนมาแล้ว
และเมื่อลักษณะสังคมเป็นเช่นนี้ โอกาสที่จะทำมาหากินต่อเนื่อง
กันของประชาชนเกือบจะไม่มี ประกอบกับลักษณะดินฟ้าอากาศ
ของเมืองไทย เรียกว่าเป็นไปตามธรรมชาติแท้จริง ไม่มีการปรับปรุง
ช่วยเหลือ เป็นต้นว่า ไม่มีการชลประทาน ไม่มีการกระทำใด ๆ ที่
จะต่อสู้กับธรรมชาติที่ผันผวนอยู่เสมอได้ ผลที่เกิดขึ้นก็คือ หนีสิน
แล้วปีหนึ่งต้องทำอย่างนั้นถึง 6 ครั้ง ทำมาหากินก็ไม่สะดวก แล้วที่จะ
ไปเลี้ยงตัวเองจะเอาจากไหน นอกจากไปกู้ยืมมา ไปได้จากคนที่ม
ฐานะดีกว่า หนีสินเกิดขึ้นมากมายหนักเข้า หนีสินนี้ทำให้เกิระบบ
ทาสในเมืองไทย ทาสเมืองไทยนั้น ไม่ใช่เหมือนทาสในสังคมตะวันตก
คือไม่ได้ไปจับตัวมาจากประเทศอื่น เอามาค้าขายกัน เป็นเหมือนกับ
วัว-ควาย หรือสัตว์ที่มีชีวิต แต่เป็นทาสที่เกิดขึ้นด้วยความยินยอมของ
ทาสนั้น ๆ ทาสแบบตะวันตกมีในเมืองไทยเรียกว่า “ทาสเชลย” ใน
การสงครามเมื่อจับเชลยได้ก็เอามาเป็นทาสหลวงโดยมากก็ใช้เป็น
ตะพุ่นหญ้าช้าง เกี้ยวหญ้าเลี้ยงช้าง พุดง่าย ๆ คือเป็นโอเปค (Opec)
เพราะช้างคือ รอยนต์ รอดัง รบรบทุก ช้างกินหญ้า ได้ทาสเชลย
มาก็เกี้ยวหญ้าเป็นพื้น ถ้าท่านไปดูที่อยุธยาเดี๋ยวนี้ แถวพะเนียดคลอง
ช้าง จะเห็นว่าชาวบ้านแถวนั้นที่เป็นเจ้าของที่ดินร่ำรวยใหญ่โต
นั้น เป็นมุสลิมทั้งหมด ท่านเหล่านี้มีบรรพบุรุษมาจากเชลยซึ่งตอน
มาจากปักข์ได้ หรือหัวเมืองมลายูต่าง ๆ มาเป็นทาสหลวงมีหน้าที่
เป็นตะพุ่นหญ้าช้าง ตั้งบ้านเมืองให้อยู่แถวพะเนียด คอยเกี้ยวหญ้า
ไม่ต้องทำอะไร เพราะช้างหลวงมากมาย ทาสเชลยนั้นเป็นทาสที่
แท้จริง ไม่มีทางหลุดจากสภาพทาส นอกจากจะตายไป แก่ไปหรือ
ได้รับความเมตตาจากเจ้าขุนมูลนายปล่อยให้เป็นอิสระขึ้นมาได้ แต่

ทาสส่วนใหญ่ซึ่งเป็นทาสที่เป็นคนไทยนั้นเป็นทาสน้ำเงิน เอาเงินจากบุคคลใดบุคคลหนึ่งซึ่งเป็นเจ้านี่มาแล้วใช้หนี้ด้วยแรงงานของตน มีค่าตัวกำหนดแน่นอน สำหรับค่าของคนที่กำหนดเท่าใดไม่ทราบ แต่รู้ว่าการงาน 1 ปี ก็หักค่าตัว คือหนี้เดิมหักออกไปเรื่อย ๆ แต่ค่าตัวที่หักได้นั้น คือ discount นั้นคงจะเป็นอัตราค่าเหลือเกิน เพราะปรากฏคนบางคนเป็นทาสแล้วเป็นไปจนตาย ไม่หลุดจากทาสส่วนใหญ่เป็นเช่นนั้น อยู่ที่เอาเงินไปมากหรือน้อย ถ้าเอาเงินไปมากโอกาสที่จะหลุดพ้นความเป็นทาสน้อยที่สุด เพราะปีหนึ่งหักค่าตัวใช้หนี้ได้แต่น้อย แต่ถ้าเงินจำนวนน้อย ทาสผู้นั้นก็หลุดจากการเป็นทาสได้ เพราะทำงานใช้จนหมดในช่วงอายุของตน แต่ที่สำคัญที่สุดที่ทำให้คนหมดอิสระเสรี คือ คนที่เรียกว่า “ลูกทาส” ทาสคือทาสน้ำเงิน จริงอยู่เปรียบเหมือนลูกหนี้ที่ใช้หนี้ด้วยแรงงาน แต่ลูกหนี้ที่ใช้หนี้ด้วยแรงงานนั้นเมื่อลูกออกมา ลูกเป็นลูกหนี้ด้วย เป็นทาสอีกด้วย แล้วค่าตัวของเด็กที่เป็นลูกทาสนั้น เริ่มคิดตั้งแต่อายุในห้อง สมมติว่าสตรีคนหนึ่งเป็นทาสของนาย ก. เกิดมีครรภ์ขึ้นมา นาย ก. จะคิดค่าตัวเด็กในครรภ์ตั้งแต่ตั้งท้อง คือ คิดค่าอาหาร ข้าว น้ำ ที่แม่ของเด็กกินเข้าไป เด็กเกิดมาแล้วก็ต้องบวกค่าน้ำเงินเข้าไป เด็กนั้นจนโตถึงใช้งานได้กินไปเท่าไรบวกเข้าไปหมด คิดดอกเบี้ยด้วย แล้วอัตราค่าตัวที่จะหัก อัตราจะต่ำกว่าทาสธรรมดา ค่าที่สุดแปลว่าคนที่เป็ลูกทาสแล้วเป็นทาสตลอดชีวิต ไม่มีทางไถ่ถอนตัวให้เป็นอิสระได้ นอกจากจะมีคนอื่นเมตตากรุณาเอาเงินมาใช้ให้ ซึ่งก็เป็นจำนวนสูง แล้วเอาตัวไปใช้ต่อไปหรือไปทำอะไรก็แล้วแต่ มี 2 ทางเท่านั้น ช่วยตัวเองช่วยไม่ได้ มีทางเดียว คือ ต้องให้คนอื่นช่วย นี่เป็นความคับแค้นของสังคมไทย เป็นประการที่ 2

ระบบไพร่ที่ทำให้เกิดหนี้ ความเป็นหนี้ทำให้เกิดทาส เมื่อสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ สังคมไทยตกอยู่ในสภาวะเช่นนี้ เป็นลักษณะของสังคมไทยอันแท้จริง บุคคลแต่ละคนไม่มีอิสระเสรีเป็นตัวของตัวเอง ถ้าไม่สังกัดกรมกอง หรือเป็นไพร่สมของเจ้านายขุนนาง ก็เป็นทาสหมื่นเรือนอยู่อย่างนี้ และความเป็นทาสนั้นไม่ได้ทำให้หลุดพ้นจากความเป็นคนของทางราชการ ส่วนในฐานะที่เป็นไพร่หลวงหรือไพร่ส่วนนั้น ถึงเป็นทาสก็ยังคงเป็นอยู่ ทุกคนยังต้องสังกัดกรมกองราชการทั้งนั้น เพราะฉะนั้นคนที่เป็ทาสจึงอยู่ในฐานะที่หนักกว่าคนที่ไม่เป็นทาส คนที่ไม่เป็นทาสจะเข้าเวรราชการ 1 เดือนและออก 1 เดือน ไปทำมาหากินให้กับตัวเองได้ คนที่เป็นทาสน้ำเงินต้องมาเข้าเวร แต่เมื่อออกไป 1 เดือนแล้ว ต้องไปทำงานให้นายเงิน แล้วก็กลับมารับราชการใหม่เป็นอย่างนี้ ผลประโยชน์ของตัวเองหาไม่ได้ตลอดไป นับว่าเป็นการคับแค้นอย่างยิ่ง และนอกจากนั้นเมื่อไปเข้าเวรรับราชการก็ต้องเลี้ยงดูตัวเอง นายเงินไม่เลี้ยง เพราะไม่ได้ทำงานให้เขา ก่อนที่จะพูดต่อไป ผมอยากขอเรียนเรื่องเหล่านี้ เราควรพิจารณาด้วยใจที่เป็นไปตามสมัยลักษณะสังคมไทย ที่กล่าว

มาแล้ว ถ้าพิจารณาด้วยใจของคนสมัยปัจจุบันถ้าจะพิจารณาด้วยเหตุการณ์ปัจจุบัน หรือสายตาปัจจุบันแล้ว จะต้องเห็นว่าเป็นสังคมที่ไม่มีความเป็นธรรมอย่างยิ่ง เป็นสังคมที่กดขี่ เคียดแค้นอย่างยิ่ง แต่ปัญหาที่มีได้ว่า สังคมเช่นนี้คงทนมาได้อย่างไร ตั้งแต่ต้นอยุธยา มาจนถึงรัตนโกสินทร์ อันนี้เป็นเรื่องที่เราคิด เพราะฉะนั้นความกดขี่ ความไม่เป็นธรรมนี้ ตลอดจนการเป็นทาสเป็นเรื่องของกาลสมัย ในปัจจุบันเราเห็นว่า ความเป็นไพร่หลวงก็ดี เป็นทาสก็ดี เป็นการขาดอิสระและดูออกจะเป็นการกดขี่อย่างร้ายแรงดังกล่ามาแล้ว แต่ที่คนปัจจุบันอาจไม่ตรงกับที่คนที่มีอยู่ในยุคสมัยที่ยังมีไพร่หลวงหรือมีทาสก็ได้ ลาบูแบร์ ชาวฝรั่งเศสที่เข้ามาในกรุงศรีอยุธยา สมัยสมเด็จพระนารายณ์ได้เขียนไว้ว่า “เสรีภาพนั้น บางครั้งเป็นภาระหนักแก่เขายิ่งกว่าความเป็นทาส (หมายถึงคนไทย) ชาวสยามซึ่งพระเจ้ากรุงหงสาวดีจับไปเป็นเชลย จะไปอยู่อย่างสงบในเมืองมอญ ห่างจากอาณาเขตสยามเพียง 20 ไมล์ ณ ที่นั้นเขาจะทำการเพาะปลูกบนที่ดินที่พระเจ้าแผ่นดินหงสาวดีพระราชทานให้ ไม่มีความจำใจ ใดๆ เกี่ยวกับประเทศดั้งเดิมของตนที่จะทำให้คนเหล่านั้นเกลียดชังความเป็นข้าของเขาคิดได้เกิดขึ้นมา เชลยมอญที่เข้ามาอยู่ในสยามก็มีความรู้สึกเช่นเดียวกัน” หมายความว่า คนในสมัยก่อนไม่ค่อยมีความรู้สึกรุนแรงเกี่ยวกับการเป็นทาสใคร หรือเป็นข้าใคร ที่คนอื่นมากอยกำหนดชีวิตให้เป็นไปตามคำสั่ง เพราะฉะนั้น สังคมไทยในสมัยนั้น ก็เป็นสังคมราชการมีระเบียบวินัย มีกฎเกณฑ์มีการบังคับบัญชาตั้งแต่ชั้นสูงสุดมาจนถึงระดับต่ำสุด ไม่ยกเว้นให้แก่ผู้ใดทั้งสิ้น แม้แต่พระสงฆ์ที่ออกจะได้รับความยกย่อง ก็อยู่ในกฎเกณฑ์เหล่านั้น ทางราชการเข้าควบคุมบังคับบัญชาเช่นเดียวกัน บุคคลในสังคมไทยในอดีตนั้นต้องมีมูลนายบังคับบัญชาโดยตลอด ในฐานะที่เป็นไพร่ก็ต้องสังกัดกรมกองมีมูลนายด้วยกันทุกคน หากขัดสนถึงกับตกเป็นทาสก็มีนายเงินมาเป็นนายเพิ่มเติมอีกคนหนึ่งเป็นสอง นอกจากผู้ที่เป็นต้นสังกัดและนายจ้างอีกคนหนึ่งจะต้องซื้อสิ่งเกตุว่า นายเงินที่เป็นเจ้าของทาสนั้นย่อมมีทัศนะต่อทาสของตน ผิดกับทางราชการ เหมือนของหลวงกับของราษฎร ถ้าอะไรเป็นของเอกชนเขาเห็นว่ามีค่า ถ้าอะไรเป็นของราชการถือว่าเป็นของได้เปล่าไม่มีคุณค่า เพราะทัศนะของข้าราชการที่เป็นมูลนายของไพร่มีต่อไพร่อาจจะด้อยกว่าของนายเงิน เพราะไม่เห็นคุณค่า ล้มตายยังไป ข้างมัน ไปเกณฑ์มาใหม่ได้ ส่วนเอกชนต้องไปซื้อหาทาสมา ทาสจึงมีค่าสำหรับเขา ถ้าทาสล้มตายเจ็บป่วย เขาใช้งานไม่ได้ เขาเสียประโยชน์ เขาต้องรักษาประโยชน์ด้วยการเลี้ยงดูปกป้องทาสให้อยู่ในสภาพดี พอที่จะทำงานได้ เจ็บไข้ได้ป่วยต้องดูแลรักษา เป็นถ้อยร้อยความก็ต้องไปจัดการให้ และต้องปกป้องให้พ้นจากอำนาจของราชการ สมมติว่าทาสคนหนึ่งเป็นของนายเงินคนนี้ และไปสังกัดกับกรมหนึ่ง เวลาไปเข้าเวรถ้าถูกเจ้ากรมซึ่งเป็นข้าราชการจะลงโทษเฉียนตี นายเงินต้องวิ่งไปขอลดหย่อนเพื่อรักษาตัวทาสไว้ เพราะฉะนั้นในประการแรกความเป็น

ไพร่หลวง คนทั่วไปซึ่งต้องต่อสู้กับธรรมชาติ โจรผู้ร้ายซึ่งมีมาก ถือว่าได้รับความคุ้มครองแล้ว และระบบราชการที่ลึกซึ้ง กฎหมายต่าง ๆ นานา เหนือความรู้ของคนสมัยนั้น สังคมไทยสมัยนั้นเป็นสังคมที่อ่านหนังสือไม่ออกด้วย การจะติดต่อกับวงราชการเป็นของยากยิ่ง เมื่อสังกัดกรมกองแล้ว เจ้าขุนมูลนายจะรับทำให้สิ้นในเรื่องเหล่านี้ ถือว่าเป็นประโยชน์ที่ได้รับมีความคุ้มครองอบอุ่นไม่ว่าเหวธรรมชาติผิดพลาดท้าวทักก็ได้รับความช่วยเหลือตามควร ให้ผ่านพอผ่อนผันไปได้ จนกว่าธรรมชาติจะกลับฟื้นคืนดี ความยุ่งยากของกฎบัตรกฎหมายทางราชการต่าง ๆ ก็ได้รับความคุ้มครอง มีผู้มาทำให้แทน แต่เมื่อเข้าไปอยู่ในสังกัดกรมกองแล้ว ความทราตรู้ก็จากเจ้าขุนมูลนายเกิดขึ้นได้จริงเพราะเมื่อเป็นทาสของคนอื่น นายเงินเขามาช่วยคุ้มครองให้ เป็นต้นว่าสังกัดกรมมหาดไทย เจ้ากรมมหาดไทยจะเอาเข้าตาราง นายเงินรู้จักวิ่งเข้าหาเจ้ากรมมหาดไทย ไปวิ่งเต้นทาสก็รอดตัวมาได้ การช่วยกันอย่างยิ่งนี้ เหตุที่ไม่มีการต่อสู้รุนแรงเพื่อเรียกร้องอิสรภาพก็ดี ไม่มีการขัดกันรุนแรงระหว่างคนที่อยู่ใต้การกดขี่กับคนที่มีอำนาจก็ดี มันต้องคิดว่าในสมัยก่อนมันมีประโยชน์ส่วนได้ส่วนเสียกันทั้งสิ้น มันไม่ใช่การกดขี่ทารุณอย่างเดียวอย่างทาสในประเทศอื่น และไม่ใช้การได้ประโยชน์แต่ฝ่ายเดียว คนที่มีอำนาจก็ต้องเสียประโยชน์เพื่อรักษาภาพของตนไว้ในระบบเช่นนี้ เพราะฉะนั้นการที่สังคมไทยได้ประโยชน์ไปอย่างมากในสองร้อยปีนี้ จึงไม่ได้มาจากคนที่อยู่ในสังคมโดยตรง ไม่มีการเรียกร้องใด ๆ ไม่มีอะไรทั้งสิ้น พร้อมทั้งจะอยู่ในระบบเท่านั้นเป็นสังคมไทยดั้งเดิมตลอดไป โดยไม่ต้องมีการเปลี่ยนแปลง

การเปลี่ยนแปลงอันใหญ่หลวงเพิ่งมาเกิดในกรุงรัตนโกสินทร์ และผมสามารถจะพูดได้โดยไม่มีความตะขิดตะขวงใจว่า การเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยที่เกิดขึ้นมาแล้วนั้น เป็นพระราชกฤษฎีกาบริหารของพระบรมราชจักรีวงศ์ทั้งสิ้น พระบรมราชวงศ์นี้มีลักษณะไม่เหมือนกับราชวงศ์อื่น ๆ ตั้งแต่แรกมาทีเดียว คือไม่ทรงหวงพระราชอำนาจและพร้อมที่จะสละพระราชทรัพย์ศฤงคารทั้งปวงเพื่ออาณาประชาราษฎร์ของตน นี่เป็นลักษณะสำคัญของพระบรมราชจักรีวงศ์ ซึ่งสืบสันตติวงศ์ต่อเนื่องกันมาสองร้อยปี และเป็นสิ่งที่เรากำลังจะถกเถียงกันอยู่

ในขั้นแรกการเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยเกิดขึ้นในรัชกาลที่ 1 ในระบบไพร่นั้นเอง คนที่สังกัดกรมกองเป็นไพร่นั้น ก็เรียนมาแล้วว่าไม่มีโอกาสหลายอย่าง แต่โอกาสที่ขาดอย่างยิ่งคือ โอกาสที่จะเจริญมีฐานะที่ดีขึ้น มีความสำคัญในสังคม จริงอยู่คนที่เป็นไพร่ของทางราชการนั้น ตามกฎหมายไม่มีอะไรขัดข้อง อาจเลื่อนศักดิ์เป็นขุนหมื่นอะไรขึ้นมาได้หากมีความดีความชอบในราชการ แต่โอกาสที่จะทำอย่างนั้นได้น้อยที่สุด เพราะจะต้องใกล้ชิดผู้มีอำนาจวาสนา ต้องได้รับการส่งเสริมสนับสนุน ซึ่งก็หาไม่ได้ คนที่เกิดมาเป็นไพร่

แล้วเป็นไพร่ไปตลอดจนตาย ต้องอยู่ใต้บังคับกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมานี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมื่อขึ้นเสวยราชสมบัติไม่กี่ปี ได้มีประกาศพระบรมราชโองการให้ไพร่หลวงทุกคนถวายตัวเป็นมหาดเล็กได้ อันนี้ฟังเผิน ๆ ก็ไม่สำคัญ แต่คิดให้ถี่จะสำคัญมากเพราะเหตุว่า คนที่เป็นมหาดเล็กหลวงนั้นเป็นผู้ที่อยู่ในฐานะพิเศษอย่างยิ่ง เป็นคนที่ใกล้ชิดองค์พระมหากษัตริย์ ได้ศึกษาระบบของการปกครองใกล้ชิด เพราะการปกครองอยู่ที่องค์พระมหากษัตริย์และมีโอกาสจะได้เป็นใหญ่เป็นโตทางราชการ คือออกไปเป็นเจ้าเมืองหรือไปว่าราชการเป็นเจ้ากรมกองต่าง ๆ ที่นี้ในสมัยอยุธยาและต้นกรุงรัตนโกสินทร์นั้น คนที่จะเป็นมหาดเล็ก (elite) ได้นี้ไม่ได้เป็นได้ทุกคน ตามกฎหมายบอกไว้ในสมัยพระเจ้าบรมโกศกรุงศรีอยุธยา ระบุไว้ว่า ผู้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กต้องมีคุณสมบัติ 9 ประการ ต้องมีวุฒิ 4 และมีอธิปไตย 4 เรียกได้ว่าเป็น Qualification และคุณนารูป คือ หน้าที่สามอย่างอื่นอีกด้วย ถ้าเอาไปพิจารณาเฉพาะวุฒิ 2 ประการแรก ก็หนักหนาอยู่แล้ว คือ วุฒิแรกผู้ที่มีสิทธิจะถวายตัวเป็นมหาดเล็กได้ ต้องมีตระกูลสืบมาจากอัครมหาเสนาบดี คือจะต้องอยู่ในตระกูล ธนะรัชต์, กิตติขจร, พิบูลสงคราม, ชมะนันทน์ และปราโมช เท่านั้น คนอื่นเป็นไม่ได้ บุณาคเป็นได้หากอัครเสนาบดีเข้ามา ถึงจะถวายตัวเป็นมหาดเล็กได้ เพราะโอกาสที่คนทั่วไปจะถวายตัวเป็นมหาดเล็กนั้นไม่มี แล้วโอกาสที่จะรับราชการใหญ่ได้ก็ไม่มีเช่นกัน โอกาสจะไปน้อยที่สุด จริงอยู่อาจอยู่กับข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ เป็นทนายแล้วได้รับการสนับสนุน แต่ที่สูงที่สุดที่เรียกว่า Elite ของแผ่นดิน คือ มหาดเล็กหลวง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ประกาศให้ไพร่หลวงทุกคนถวายตัวเป็นมหาดเล็กได้ เท่ากับทรงยกระดับบรรดาสামัญชนให้มีโอกาสเข้ากับคนเป็น Elite อยู่แล้ว กฎเกณฑ์เก่า ๆ เรื่องวุฒิหมดไป คุณนารูปอาจจะอยู่ แต่ว่าสิทธิกลับมีเสมอมากขึ้นมา การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้เรียกว่า ประกาศสิทธิมนุษยชน ให้โอกาสคนเท่ากัน คำว่าไพร่ผู้ดี ลดความหมายลง

ในรัชกาลที่ 2 การลดการเข้าเฝ้าของไพร่หลวงออกไปอีก รัชกาลที่ 1 มาลดการเข้าเฝ้าเป็น 3 เดือนครั้ง โดยมีพระราชปรารภในประกาศว่า “ไพร่หลวงที่เป็นทาสต้องเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท 1 เดือน ทำงานให้นายเงิน 1 เดือน แล้วกลับมาเข้าเฝ้าใหม่ ไม่มีเวลาที่จะทำมาหากินด้วยตนเอง” จึงโปรดเกล้าฯ ให้ลดการเข้าเฝ้าลงมาเหลือ 3 เดือน เพื่อให้คนที่ไพร่หลวงเป็นทาสนั้นได้ทำงานหลวง 1 เดือน ทำงานให้นายเงิน 1 เดือน แล้วทำมาหากินเป็นของตัวเองอีก 1 เดือน เป็นการให้โอกาสทำมาหากิน ส่งเสริมฐานะให้ดีขึ้น ถึงรัชกาลที่ 2 ลดการเข้าเฝ้าลงไปอีกให้มีเพียง 4 เดือนต่อครั้ง ปีต้องเข้าเฝ้า 3 เดือนเท่านั้นเอง อีก 9 เดือนเป็นของตัวเอง หรือจะเป็นของนายเงินก็แล้วแต่

ที่นี้ระเบียบประเพณีในสมัยนั้นเกี่ยวกับองค์พระมหากษัตริย์ นั้นมีมากมายเหลือเกิน เพราะพระมหากษัตริย์เป็นองค์เทวราช แม้แต่จะมองพระองค์ก็ไม่ได้ เป็นโทษอาญา เวลาเสด็จพระราชดำเนิน หากใครไปมองพระองค์ ทหารเอาระสุนยิงดาบอด ขอบังคับเช่นนี้ เล็กในสมัยรัชกาลที่ 2 ถึงอย่างนั้นก็ต้องปิดหน้าต่างประตูทางที่ เสด็จผ่าน ถึงรัชกาลที่ 4 ประกาศเลิกเสด็จผ่านทางไหนไม่ต้องปิด หน้าต่างประตู นอกจากนี้ยังมีพระราชกระแสแนะนำว่า เมื่อเสด็จ

พระราชดำเนินผ่านให้เจ้าของบ้านออกมาเฝ้า จะได้มีพระราชปฏิ สันถารทักทายตามควร ตามทุกข์ตามสุขกัน เป็นการลดช่องว่างระหว่าง พระมหากษัตริย์ลงมาเรื่อย ๆ ต่อประชาชน ท่านผู้มีเกียรติคงไม่ลืม ว่า สมัยสุโขทัยนั้น ช่องว่างระหว่างพ่อขุนรามคำแหงกับประชาชน นั้นไม่มี เพราะพ่อขุนรามคำแหงมีกระดิ่งแขวนไว้หน้าวัง ใครเดือด ร้อนก็ไปสั่นกระดิ่งเรียก ในหลวงจะออกมาพบ แล้วก็คงมีคนไปสั่น กระดิ่งมาก เพราะสังเกตดูจากศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง หลัก

ที่ 1 มีพระราชนิพนธ์จริง ๆ อยู่ 2 Paragraph แรกเท่านั้น ต่อไปจะจบหลักนั้น คนอื่นแต่งถวาย คงเริ่มพระราชนิพนธ์คล้ายกรีกนี้ให้คนตอกหินไปมา พอถึงประโยคครึ่งประโยคหรือคำเดียว กระดิ่งดังต้องวิ่งไปรับ การเปิดบริการ 24 ชั่วโมง นี่ เป็นอุปสรรคต่อการประพันธ์อย่างยิ่ง แต่พอถึงราชวงศ์จักรี ได้ทรงสร้างความรู้สึกของสุขุขทัยขึ้นในกรุงเทพฯ เมื่อกรุงเก่าไม่มีทาง พระเจ้าแผ่นดินทรงเป็นเทวราชอยู่ในความลึกลับ จะเสด็จออกก็เป็นครั้งคราว เห็นได้แต่ไกลจะมองพระองค์ไม่ได้ จะแตะต้องก็ไม่ได้ทั้งสิ้น เพราะเป็นเทวดา แต่พอพระบรมราชวงศ์จักรีเสวยราชย์ ได้พยายามลดช่องว่างนั้นลงไป ราชประเพณีต่าง ๆ ลดไปมาก ในทางเศรษฐกิจ รัชกาลที่ 3 ได้จัดระบบภาษีอากรขึ้นใหม่ซึ่งทันสมัย เป็นเหตุให้มีความมั่งคั่งในสังคมยิ่งขึ้น รัชกาลที่ 4 ได้ทรงเปิดการค้ากับต่างประเทศสินค้ามากมายหลายอย่าง เช่น ข้าว แต่ก่อนห้ามส่งไปต่างประเทศเด็ดขาด เพราะกลัวราษฎรภายในจะอด ต่อมาราษฎรมีเวลาทำมาหากินมากขึ้น มีเวลาเพาะปลูกมากขึ้น เนื่องจากการลดการเข้าเวรลงมาและอื่น ๆ ข้าวมีเหลือมาก รัชกาลที่ 4 โปรดให้ทรงขายต่างประเทศได้ เป็นเหตุให้ราคาข้าวเปลือกขึ้นสูง ชาวไร่ชาวนาทั่วประเทศมีรายได้ดี มีฐานะดีขึ้น ผิดกับแต่ก่อนมาก คือ พอรัชกาลที่ 4 มีนโยบายข้าว และเป็นผลสำเร็จ ราษฎรมีฐานะดีขึ้น เมื่อเป็นเช่นนี้สังคมไทยจึงเริ่มจะมีชนชั้นกลางเกิดขึ้น แต่ก่อนไม่มี มีแต่ไพร่กับผู้รับราชการด้วยกันทั้งนั้น เมื่อการค้าขายเจริญ การผลิตดีขึ้น เศรษฐกิจดีขึ้น ชนชั้นกลางย่อมเกิด ด้วยวิธีผูกขาดภาษีอากรในรัชกาลที่ 3 คนมารับเหมาภาษี เสียภาษีแต่ละอย่าง แล้วไปรับเหมาเอาเอง เรียกว่า นายอากร นายอากรเป็นผู้มีฐานะเป็นชนชั้นกลางต้นกำเนิด ต่อมาถึงรัชกาลที่ 4 พ่อค้าเกิดเป็นชนชั้นกลางขึ้นมาเรื่อยตลอดมา

พอถึงรัชกาลที่ 5 ซึ่งไม่จำเป็นต้องพูดกันนาน เพราะเวลาเหลือน้อย เมื่อกรุงรัตนโกสินทร์มีอายุครบร้อยปีพอดี พ.ศ. 2425 รัชกาลที่ 5 ได้ประกาศเลิกระบบไพร่โดยสิ้นเชิง ไม่มีไพร่หลวง ไพร่สม ไพร่ส่วยอีกต่อไปในเมืองไทย ทุกคนเป็นอิสระเสรีและได้ใช้พระราชบัญญัติการเกณฑ์ทหารแทน การรับราชการทหารนั้นเพียง 2 ปีเท่านั้นก็ปล่อยไป นอกจากนั้นรัชกาลที่ 5 ยังได้ทรงเลิกทาสด้วยวิธีที่เหมาะสมต่อกาลต่อสมัยและต่อเหตุการณ์บ้านเมือง ไม่ทำให้เกิดความเดือดร้อนความจลาจล หรือสงครามกลางเมืองที่มีในประเทศอื่น วิธีที่ทรงใช้นั้น คือ ทำให้ทาสหมดไปในเวลากำหนดขึ้นต้นด้วยการเพิ่มค่าตัว ที่เรียกว่า เกษียณอายุของลูกทาสก่อน คือเพิ่ม discard พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ได้ประกาศเพิ่ม discard คือการลดค่าตัวลูกทาสให้สูงขึ้น อันจะมีผลให้ลูกทาสที่เกิดในปีมะโรง สัมฤทธิ์ศก อันเป็นปีที่เสวยราชย์เป็นไทแก่ตัวทุกคนเมื่อมีอายุครบ 20 ปี กำหนดการลดค่าตัวไว้อย่างนั้น ทาสทุกคนในเมืองไทย ไม่ว่าหญิงหรือชายเป็นไททั้งสิ้น สำหรับคนที่เป็นทาสไม่ได้

เป็นลูกทาสไม่ได้ทรงแต่ต้อง อาจจะไต่ด้วยตนเอง หรืออาจแก่ล้มตายไปหมดไปเองภายในระยะเวลา 20 ปี และนอกจากนั้นกฎหมายเรื่องเลิกทาสยังกำหนดอายุของคนที่เป็นทาสว่า เมื่ออายุครบ 60 ปีแล้ว พ้นจากความเป็นทาสไม่ว่าอยู่ลักษณะเช่นใดทั้งหมด ลูกทาสจะเป็นไทเมื่ออายุ 20 ปี คนที่เป็นทาสจะเป็นไทเมื่ออายุ 60 ปี ในขั้นแรกประกาศเพียงเท่านั้น

ต่อมาในปี พ.ศ. 2448 ซึ่งลูกทาสได้เป็นไทมากแล้ว และคนที่ เป็นทาสก็ตายหรือครบ 60 ไปจนหมดแล้ว จึงได้ทรงประกาศพระราชบัญญัติทาสอีกฉบับ เลิกค่าตัวลูกทาสทั้งหมด แม้ยังค้างก็เลิก นี่เป็นขั้นตอนที่ทำให้สังคมไทยเปลี่ยนแปลงไปทางสังคมที่อิสระเสรีในทุกวันนี้ ถึงรัชกาลที่ 6 สังคมไทยเริ่มมีเอกลักษณ์ คือเริ่มรู้ตัวว่าเป็นไทย แต่ก่อนมาความรู้สึกในความเป็นชาติเกือบไม่มีหรือมีน้อย กรุงศรีอยุธยาเป็นแต่เพียงกรุงศรีอยุธยาไม่ได้มีชาติไทย ประเทศไทยเข้ามาเกี่ยวหรือประเทศสยาม รัชกาลที่ 4 ความสำคัญว่าประเทศสยามเริ่มมีความสำคัญ แต่ชาติไทยก็ยังไม่ปรากฏหนาแน่น ทางราชการมีสาสน์ไปยังต่างประเทศก็ยังเรียกพระเจ้าแผ่นดินว่า “สมเด็จพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาผู้ใหญ่” อยู่นั่นเอง ไม่มีความหมายคำว่าไทยหรือสยามประเทศ รัชกาลที่ 6 เน้นความสำคัญของชาติไทย ตั้งสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ขึ้น แต่ความรักชาติไทยนั้นเกิดอย่างยั่งยืนวัดในสมัยรัชกาลที่ 6 ได้ทรงตั้งการลูกเสือและเสือป่า มีเพลงปลุกใจให้รักชาติ เช่น หลวงวิจิตรวาทการ และอื่น ๆ อีกมาก ความรู้สึกเอกลักษณ์ (Identity) ว่าสังคมไทยนี้เป็นสังคมไทย จึงได้เกิดขึ้นในรัชกาลที่ 6 เป็นต้นมา และในรัชกาลที่ 7 ก็มีการพระราชทานรัฐธรรมนูญและอื่น ๆ อย่างที่เป็นที่ประจักษ์กันอยู่แล้ว

ที่กล่าวมานี้ก็เป็นลักษณะสังคมไทยในอดีตซึ่งมีมาถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อเทียบกับสังคมไทยในปัจจุบัน จะเห็นว่าแตกต่างกันอย่างไม่มีวันจะเทียบ และผมอยากยืนยันว่าการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยได้เกิดขึ้น จนมีผลทำให้เป็นสังคมไทยปัจจุบันกัน จะเรียกว่ามาจากประชาชน เรียกว่ามาจากบุคคลในสังคมเองนั้นเป็นส่วนน้อย ทุกคนต้องช่วยกันสร้างเนื้อสร้างตัว ทำงานการประกอบให้เกิดผลอย่างที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ แต่ขณะเดียวกันการเปลี่ยนแปลงในหลักการใหญ่ ๆ มาจากพระมหากษัตริย์ในพระบรมราชจักรีวงศ์ทั้งสิ้น กระผมเห็นว่า การสัมมนาครั้งนี้เป็นการเหมาะสมด้วยโอกาส และการฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อจะฉลองกันทั้งนี้ เมื่อจะสมโภชก็ควรจะสมโภชในสิ่งที่ควรสมโภช ตัวเมืองกรุงเทพฯ ไม่สำคัญเท่าใดมันหายไปเกือบหมดแล้ว แต่สิ่งที่ยังเหลืออยู่ควรแก่การสมโภช ก็คือพระบรมราชจักรีวงศ์ ซึ่งมีส่วนสำคัญให้สังคมไทยอยู่ ในลักษณะที่เราจักทุกวันนี้ ผมขอจบการปาฐกถาไว้เพียงนี้ ขอขอบคุณทุกท่านครับ ●